

Janusz Grabowski

(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

**TYTULATURA PRUSKA, CHEŁMIŃSKA, ELBLĄSKA,
KRÓLEWIECKA, SAMBIJSKA I MICHAŁOWSKA
NA DOKUMENTACH I LISTACH
KAZIMIERZA JAGIELLOŃCZYKA.
PRZYCZYNEK DO INTYTULACJI JAGIELLONÓW**

W dorobku dyplomatyki polskiej brak jest oddzielnej monografii poświęconej intytulacji królewskiej Jagiellonów. Dysponujemy jedynie opracowaniami w większości o przyczynkarskim charakterze¹. Także w obu pracach Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej, dotyczących kancelarii królewskiej w okresie panowania Jagiellonów zagadnienie to zostało omówione w niewystarczającym zakresie². Natomiast intytulacja odgrywa ważną rolę, określa godność społeczną wystawcy dokumentu oraz zakres terytorialny jego panowania — najczęściej faktyczny, rzadko postulowany (roszczeniowy). W tytulaturze odbijają się również ważne momenty natury politycznej, związane z nabywaniem bądź utratą określonego obszaru. Formuła ta najczęściej ukazywała ówczesny stan polityczno-prawny, a jej zmiany były świadectwem dokonujących się przemian i ambicji politycznych.

¹ M. Salomon, *Imię i tytuł Władysława III (Warneńczyka) w historiografii greckiej* [w:] *Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 529–536; J. Grabowski, *W sprawie początku tytułu mazowieckiego Kazimierza Jagiellończyka. Uwagi na marginesie pracy Piotra Węcowskiego (Mazowsze w Koronie. Propaganda i legitymizacja władzy Kazimierza Jagiellończyka na Mazowszu, Kraków 2004)*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 18, 2006, s. 246–252; tenże, *Tytulatura mazowiecka i ruska na dokumentach królewskich Piastów i Jagiellonów* [w:] *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*, cz. 3, red. W. Chorażyczewski, W. Krawczuk, Warszawa 2008, s. 9–31; P. Węcowski, *Dwa przyczynki do piastowskiej legitymizacji władzy Jagiellonów. Imiona i liczebniaki w tytulaturze polskich Jagiellonów* [w:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzi, Warszawa 2010, s. 562–576.

² I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967; tenże, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977.

Tytułatura pełni nie tylko ważną rolę przy analizie autentyczności dokumentów, ale również w badaniach nad propagandą i legitymizacją władzy i mentalnością ludzi średniowiecza i w czasach nowożytnych. Dlatego badania nad tą formułą, zarówno w Polsce³ jak i za granicą⁴, mają już długą tradycję. Poznanie używanych przez wystawcę wszystkich wariantów tytułatury, pozwala lepiej poznać wydarzenia polityczne w badanym okresie. O treści intytulacji w mniejszym stopniu decydowały osobiste upodobania redaktora dokumentu, co widać w wypadku innych części formularza, zwłaszcza arengi. O jej randze świadczy fakt, że spotykamy intytulację na wszystkich przywilejach, dokumentach poświadczeniowych, mandatach i korespondencji oraz na pieczęciach. W dokumentach doczesnych opuszczano: inwokację, arengę, listę świadków i formuły uwierzytelniające, natomiast zawsze występowała intytulacja. Dlatego formuła ta pełniła bardzo ważną funkcję w oralnym przekazie dokumentów, gdyż informowała nie tylko o terytorium, na jakim sprawował władzę wystawca, ale także, posługując się formułą *dei gracia*, świadczyła o powadze władzy i jej boskim pochodzeniu. Intytulacja, podobnie jak inne części dokumentu (arenga, narracja, motywacja) była narzędziem propagandy ideowej, a w szerszym kontekście — narzędziem komunikacji. Stwarzała miejsce do manifestowania władzy i prezentacji poglądów na temat godności królewskiej i jej prerogatyw. Informowała także odbiorcę

³ P. Czaplewski, *Tytułatura książąt pomorskich do początku XIV wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. 15, 1949, z. 1–2, s. 9–61; T. Jasiński, *Tytułatura Bolesława Chrobrego na zjeździe gnieźnieńskim* [w:] *Memorie amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919–1999)*, Wrocław 2001, s. 24–31; M. L. Wójcik, *Tytułatura książąt legnicko-brzeskich do początku XV wieku* [w:] *Silesia Numismatica. Ducatus Lignicensis et Bregensis. Liber primus*, red. B. Paszkiewicz, Legnica 2001, s. 27–39; A. Barciak, *Tytuł opawski książąt wrocławsko-legnickich w początkach XIV wieku* [w:] *Ludzie — kościół — wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej*, Warszawa 2001, s. 445–452; J. Pakulski, *Desygnaty władzy książęco-królewskiej w średniowiecznej Polsce* [w:] *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Pakulski, J. Wroniszewski, Toruń 2003, s. 21–45; J. Grabowski, *Tytułatura książąt mazowieckich. Forma i funkcje (Wybrane zagadnienia)*, „Klio”, nr 13, 2009, s. 41–79; tenże, *Tytułatura Siemowita IV, księcia mazowieckiego, pretendenta do Korony Polskiej*, „Archeion”, t. 112, 2011, s. 281–304; tenże, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia na dziejami Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012, s. 213–412.

⁴ F. Graus, *Rex — dux Moraviae*, „Sbornik prací Filosofické fakulty Brněnské University”, t. 7, 1960, s. 181–190; H. Wolfram, *Intitulatio I. Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des 8. Jh.*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsbände” (dalej: MIÖG), t. 21, 1967; tenże, *Lateinische Herrschertitel im neunten und zehnten Jh.* [w:] *Intitulatio II. Lateinische Herrscher- und Fürstentitel im neunten und zehnten Jh.*, MIÖG, t. 24, 1973, s. 19–178; K. Brunner, *Der fränkische Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert*, MIÖG, t. 24, 1973, s. 179–340; E. Garms-Cornides, *Die langobardischen Fürstentitel (774–1077)*, MIÖG, t. 24, 1973, s. 341–452; W. Koch, *Intitulatio* [w:] *Lexikon des Mittelalters*, t. 5, München 1990, s. 471–472; J. Autrey Dabbs: „*Dei gratia*“ in royal titles, Mouton, The Hague u. a. 1971 (*Studies in European history*, 22); B. Schneidmüller, *Herrscher über Land oder Leute? Der kapetingische Herrschertitel in der Zeit Philipps II. August und seiner Nachfolger (1180)–1270* [w:] H. Wolfram, A. Scharrer, *Lateinische Herrschertitel und Herrschertitulaturen vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*, Böhlau, Wien 1988; H. Enzensberger, *Zu den Titulaturen in den süditalienischen Privaturkunden unter Normannen und Staufern* [w:] *Nea Rhome. Rivista di ricerche bizantinistiche*, 4, 2007, s. 239–265; L. Skurvysaitė, *Lietuvos valdovo Vytauto tituluotumas: kada Vytautas ima tituluotus didžiojo kunigaikščiu?*, „Lietuvos Istorijos Studijos”, t. 8, 2000, s. 9–18.

nie tylko o zakresie władztwa terytorialnego wystawcy dokumentu, ale również miała wzbudzić w nim przekonanie o potędze królewskiego majestatu. W badanym okresie w kancelarii królewskiej intytulacja występuje w dokumentach wieczystych, najczęściej na trzecim miejscu, po inwokacji i perpetuacji albo po inwokacji i arendze. Na niektórych dokumentach formułę tę spotykamy dopiero na czwartym miejscu, po inwokacji, arendze i perpetuacji. Natomiast na dokumentach poświadczeniowych, mandatach i korespondencji najczęściej rozpoczyna ona tekst. Intytulacja dokumentów królewskich składa się z kilku zasadniczych elementów. Są to: imię wystawcy (w nominatywie), formuła dewocyjna (legitymująca), tytuł (godność) wystawcy, tytułatura (pełna lub skrócona), zwrot itd.

Pierwszym członem intytulacji było imię. W przypadku dynastii Jagiellonów spełniało ono bardzo ważną funkcję, gdyż stanowiło podstawowy element nazwy osobowej, świadomy podmiot poznania i sprawstwa. Imiona królów z dynastii Jagiellonów w badanym okresie występują w formie zlatynizowanej, najczęściej w pełnym brzmieniu i w nominatywie: *Kazimirus (Kazimir)*, *Joannes Albertus*, *Alexander*, *Sigismundus*, *Sigismundus Augustus*. Po imieniu wystawcy występuje formuła dewocyjna *Dei gracia*, zaś w aktach sporządzonych w języku niemieckim: *von Gots genaden*. Na dokumentach i listach spisanych po łacinie, oprócz terminu *rex*, występuje: *dux*, *magnus dux*, *dominus et heres*. Natomiast w dokumentach i korespondencji sporządzonej w języku niemieckim spotykamy formę: *konig (czu Polen)*, *grossfurste (in Littawen)*, *herre und erblingk*.

W niniejszym artykule, który jest przyczynkiem do większej publikacji poświęconej intytulacji Jagiellonów zostanie omówiona tytułatura pruska, chełmińska, elbląska, królewiecka, sambijska i michałowska na dokumentach i listach Kazimierza Jagiellończyka. Analizą objęto tylko dokumenty i listy królewskie spisane po łacinie i niemiecku.

Tytułatura pruska (*Prussiae*) w kancelarii Kazimierza Jagiellończyka pojawiła się po raz pierwszy w 1454 r. Dlatego pomyłką jest informacja Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej, że w 1453 r. doszło do zmiany dotychczasowej tytułatury królewskiej przez pojawienie się tytułu zwierzchnika Prus⁵. Byłoby to dziwne, gdyż w lipcu 1453 r. Kazimierz Jagiellończyk zgłosił tylko wielkiemu mistrzowi (pod wpływem obozu wielkopolskiego i królowej Zofii Holszańskiej) propozycję oficjalnej mediacji w konflikcie Zakonu ze Związkiem Pruskim⁶. Jednak w tym czasie nie używał na wystawianych dokumentach roszczeniowej (pretensyjnej) tytułatury pruskiej. Zauważmy że w dyplomie z 30 VI 1453 r. wystawionym w Piotrkowie, w którym król potwierdzał stanom i poddanym Królestwa Polskiego wszystkie prawa, wolności i przywileje nadane im przez jego poprzedników, spotykamy następującą intytulację: *nos Kazimirus rex Poloniae magnus dux Litwianie necnon terrarum Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiawie, Pomeranie, Russieque dominus et heres*⁷.

⁵ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 60.

⁶ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, s. 100.

⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Zbiór dokumentów pergaminowych (dalej: Zb. dok. perg.), sygn. 4645 = *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, wyd. A. Lewicki, t. 3, Kraków 1894, nr 52. Na temat dokumentu, zob. J. Grabowski, *Prawa i wolności dla Stanów Królestwa Polskiego [w:] Idee europejskie w tradycji prawno-państwowej Rzeczypospolitej*

Po wybuchu powstania zbrojnego stanów pruskich przeciwko władzy zakonu krzyżackiego, do Krakowa przybyło w lutym 1454 r. poselstwo konfederacji na czele z Janem Bażyńskim⁸. Po prowadzonych przez wiele dni negocjacjach z królem i radą koronną 6 marca doszło do wydania aktu inkorporacji i mianowania Bażyńskiego gubernatorem Prus⁹. W dokumencie z 6 III 1454 r., w którym Kazimierz Jagiellończyk inkorporował wszystkie ziemie krzyżackie do Korony, widziimy polskiego monarchę z nowym tytułem pana i dziedzica Prus oraz tytułaturą chełmińską, królewiecką i elbląską¹⁰. Pełna intytulacja Kazimierza Jagiellończyka w akcie inkorporacji ma brzmienie: *nos Kazimirus Dei gracia rex Poloniae necnon Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyavie, magnus dux Lithuanie Russie, Prussieque Culmensis, Konigsbergensis, Elbingensis et Pomeranie terrarum dominus et heres*¹¹. Od tego czasu w tytułaturze Kazimierza Jagiellończyka zaczyna się systematycznie pojawiać tytuł pruski. Jednak znamy dokumenty królewskie (wystawione po inkorporacji Prus, zachowane w oryginale), na których nie spotykamy tytułatury pruskiej¹².

Tytułatura pruska występuje w kancelarii Kazimierza Jagiellończyka w dwóch redakcjach¹³: krótszej (w aktach doczesnych: mandaty, korespondencja) oraz szerszej (w dokumentach sporządzonych według rozwiniętego formularza). W pierwszym przypadku spotykamy tytułaturę: *rex Polonie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque dominus et heres*, także z zakończeniem: *heres Russie et dominus Prussie etc*¹⁴. W intytulacji Kazimierza Jagiellończyka określenie „pan w Prusach” wystąpiło m.in. w mandacie wystawionym 23 IV 1454 r. w Wilnie¹⁵. Natomiast w korespondencji określenie to użyto m.in. w liście z 7 V 1454 r., w którym król zwracał się do rady toruńskiej z prośbą o wypłacenie Jakubowi Kuropatwie (zaciężnemu polskiemu) należnej sumy: *rex Poloniae magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque dominus et heres etc*¹⁶. Jeżeli chodzi o redakcje

Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, red. K. Budziło, A. Jankiewicz, H. Wajs, Warszawa 2004, s. 65–66.

⁸ M. Biskup, op. cit., s. 141.

⁹ Tenże, *Jan Bażyński* [w:] *Ludzie pomorskiego średniowiecza. Szkice biograficzne*, Gdańsk 1981, s. 13–22.

¹⁰ A. Vetulani, *Lenno pruskie. Od traktatu krakowskiego do śmierci księcia Albrechta 1525–1568. Studium historyczno-prawne*, Kraków 1930, s. 4–5.

¹¹ *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*, red. K. Górski, Poznań 1949, s. 54–64.

¹² AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 1521. Jest to dokument z 8 V 1454 r., w którym Kazimierz Jagiellończyk na prośbę Bolesława IV, księcia mazowieckiego, zakazuje poborcom pobierać większe cła od mieszczan warszawskich.

¹³ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 60–62.

¹⁴ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 3543, 3576, 3578, 3580, 3600, 3612, 3614; Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej: APT), Katalog I, nr 2133, 2483; *Przywileje królewskiego miasta stołecznego Starej Warszawy 1376–1772*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1913, nr 11, 12; R. Stelmach, *Listy i dokumenty Jagiellonów w WAP we Wrocławiu (1413–1503)*, „Teki Archiwalne”, t. 18, 1981, nr 10, s. 27; nr 12, s. 29; nr 13, s. 30.

¹⁵ APT, Katalog I, nr 1525.

¹⁶ Tamże, nr 1527. W. Szczuczko, *Korespondencja czasów wojny. Listy króla Kazimierza Jagiellończyka do rady miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej 1454–1466* [w:] *Kancelaria wielkich mistrzów i Polska kancelaria królewska w XV wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Malbork 2–3 IX 2004*, red. J. Trupinda, Malbork 2006, s. 261–262.

szerszą (z tytułem pruskim), to występuje ona w brzmieniu: *rex Poloniae necnon terrarum Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyauie, Pomeranie, magnus dux Lithwanie, Russie, Prussieque dominus et heres*¹⁷. Znamy także dokumenty, w których po tytule pruskim wystąpił również tytuł: chełmiński, elbląski i królewiecki, czyli nazwy województw, na które państwo zakonne zostało podzielone po inkorporacji do Korony¹⁸: *rex Poloniae necnon Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiauie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque Culmensis, Elbingensis, Konigsbergensis, et Pomeranie terrarum dominus et heres*¹⁹. Spotykamy również tytuł królewski, której pierwszy członek uwzględnia tytuły partykularne: krakowski, sandomierski, sieradzki, łęczycki, kujawski. Natomiast dalsza część tytułatury podaje tylko tytuł pruski, w brzmieniu: *Prussieque dominus et heres*²⁰, który jest ostatnim członem tytułatury. Na dokumencie z 17 XII 1462 r., dotyczącym inkorporacji ziemi gostynińskiej do Korony tytułatura pruska występuje przed mazowiecką, w brzmieniu: *rex Poloniae necnon terrarum Cracouie, Sandomirie, Syradie, Lancicie, Cuyauie, Pomeranie magnus dux Lythwanie, Russie, Prussie Mazowieque dominus et heres*²¹. Identyczną formułę spotykamy w dyplomie z 20 XII 1462 r., w którym Kazimierz Jagiellończyk inkorporował miasto Gostynin do Korony²². Jednak w zachowanym w oryginale dokumencie inkorporacyjnym ziemi sochaczewskiej do Korony z 4 II 1476 r., wydanym w Sochaczewie, tytułatura pruska wystąpiła przed mazowiecką: *rex Poloniae necnon terrarum Cracouiae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Masouiae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiaeque ac Culmensis, Elbingensis et Pomeraniae dominus et heres*²³.

W dokumentach o skróconym formularzu i korespondencji, sporządzonych w kancelarii królewskiej w języku niemieckim (głównie adresowanych do miast pruskich) tytułatura pruska ma brzmienie: *konig zcu Polan, groszforste zcu Littawen, obirster erbeling in Reuszen und Preuszen hertzog*²⁴; *konig czu Polan, groszforste zcu Lithav, erbling in Rewssen unde furste in Prewssen etc.*²⁵; *konigk zcu Polen, grosforste zcu Littouwen, in Reuszen und Preuszen heres und erbling etc.*²⁶ Natomiast w dyplomach wieczystych spisanych w języku niemieckim używano pełnej intytulacji. Formuła ta wystąpiła m.in. w dokumencie królewskim z 15 V 1457 r. dla miasta Gdańska: *Wir Kazimirus von Gotes gnaden konig zcu Polan, Crocauser, Czewdmischer, Czerischer, Lankszniczzer und Koyszer, grosforste in Littauwen, in Rewszen und in Prewszen, Colmischer, Elbinscher, Konigsberischer und in Pomerellen der lande herre und erbeling etc.*²⁷

¹⁷ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 3546, 3553, 3563, 3574.

¹⁸ A. Wetulani, *Lenno pruskie*, s. 5.

¹⁹ *Iura Masouiae terrestria. Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego* (dalej: IMT), wyd. J. Sawicki, t. 1, Warszawa 1972, nr 112.

²⁰ *Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum Państwowego w Gdańsku (do 1492 roku)*, oprac. M. Grulkowski, B. Możejko, S. Szybkowski, Gdańsk 2014, nr 40.

²¹ IMT, t. 1, nr 112.

²² Tamże, nr 113.

²³ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 3599.

²⁴ *Katalog dokumentów i listów*, nr 18, 19, 23.

²⁵ Tamże, nr 25.

²⁶ Tamże, nr 30.

²⁷ Tamże, nr 47

Tytulatura pruska występowała na niemal wszystkich dokumentach Kazimierza Jagiellończyka w latach 1454–1492. Brak jej jedynie na niektórych dokumentach doczesnych oraz korespondencji, gdzie używano często skróconej formuły ograniczonej do tytułu króla polskiego: *rex Poloniae etc.* lub tytulatury polskiej i litewskiej *rex Poloniae magnus dux Lituaniae*. Według ustalonej precedencji, występowała po tytule królewskim polskim, wielkoksiążęcym litewskim i ruskim a przed mazowieckim. Ten ostatni wszedł na stałe do intytulacji Jagiellonów dopiero w 1526 r.²⁸ Jednak już w okresie panowania Kazimierza Jagiellończyka po 1462 r., to jest po inkorporacji do Korony ziemi rawskiej i gostyńskińskiej, spotykamy (zwłaszcza na dokumentach dotyczących Mazowsza) tytulaturę mazowiecką, która występuje po pruskiej na końcu formuły. Świadczy o tym dokument z 8 XII 1462 r., potwierdzający miastu Rawie dawne przywileje: *rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Pomeraniae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Mazoviae dominus et heres etc.*²⁹

Tytulatura chełmińska (*Culmensis*) i elbląska (*Elbingensis*) pojawiły się w kancelarii królewskiej, w tym samym czasie, co pruska — mianowicie w przywileju inkorporacyjnym. Po złożeniu przysięgi przez przedstawicieli stanów poszczególnych ziem Kazimierzowi Jagiellończykowi, jako „*vero et unico heredi*”, wszystkie ziemie zakonu krzyżackiego w Prusach stały się integralną częścią Królestwa Polskiego. Odżyły również dawne prawa Polski do ziemi chełmińskiej, michałowskiej i Pomorza. Tytulatura chełmińska i elbląska występuje (od 1454 r.) na większości dokumentów wieczystych. Spotykamy ją w dyplomie z 26 VII 1476 r., w którym Kazimierz Jagiellończyk potwierdził prawo chełmińskie jako obowiązujące dla mieszkańców Prus Królewskich: *rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cujaviae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Culmensis, Elbingensis et Pomeraniae dominus et haeres etc.*³⁰ Jednak znamy dokumenty wieczyste króla (wystawione w czasie wojny trzynastoletniej) na których brakuje tytułu chełmińskiego i elbląskiego³¹. Według przyjętej precedencji analizowane formuły spotykamy po tytule pruskim: *rex Poloniae necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Masoviae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Culmensis, Elbingensis et Pomeraniae dominus et heres*³²; *rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cujaviae, Pomeraniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Culmensis, Elbingensis et Pomeraniae terrarum haeres et dominus*³³; *rex Poloniae necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, magnus dux*

²⁸ Zob. J. Grabowski, *Tytulatura mazowiecka i ruska*, s. 23–25.

²⁹ IMT, t. 1, nr 111.

³⁰ *Volumina legum* (dalej: VL), wyd. J. Ohryzko, t. 1, Petersburg 1859, s. 105–106.

³¹ Świadczy o tym dokument Kazimierza Jagiellończyka z 25 I 1455 r. wystawiony dla Jakuba z Lubek, podkomorzego wyszogrodzkiego, gdzie spotykamy tytulaturę królewską w brzmieniu: *rex Poloniae necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, magnus dux Lituaniae, Prussiaeque dominus et haeres etc.*; J. Grabowski, *Tytulatura mazowiecka i ruska*, s. 18.

³² AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 3599.

³³ *Katalog dokumentów i listów*, nr 195.

*Lithwaniae, Russiae, Prussiae, necnon Culmensis, Elbingensis et Pomeraniae dominus et heres*³⁴.

Tytulatura królewiecka (*Konigsberg, Konigsbergensis*) pojawiła się w kancelarii Kazimierza Jagiellończyka po inkorporacji Prus do Korony i występowała na dokumentach o rozwiniętym formularzu do 1464 r.³⁵ Po raz pierwszy spotykamy ją w dokumencie króla Kazimierza Jagiellończyka z 6 III 1454 r. w brzmieniu: *rex Poloniae, necnon Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyaviae, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque, Culmensis, Konigsbergensis, Elbingensis et Pomeranie terrarium dominus et heres*³⁶. W 1454 r. Królewiec opowiedział się po stronie Związku Pruskiego wypowiadając posłuszeństwo Krzyżakom. 16 VI 1454 r. od miasta i nowo powstałego województwa hołd odebrał w Królewcu kanclerz Jan Konieczpolski³⁷. W 1455 r. w wyniku kwietniowej ofensywy oddziałów krzyżackich pod dowództwem Henryka Reuss von Plauena miasto skapitulowało i 16 kwietnia ponownie powróciło pod władzę Zakonu³⁸. Chociaż Królewiec (po opuszczeniu Malborka przez wielkiego mistrza w 1457 r.) został nową siedzibą zwierzchnika Zakonu, to nadal król polski używał tytułu królewieckiego. Świadczy o tym m.in. dokument Kazimierza Jagiellończyka z 14 IX 1458 r., gdzie wystąpiła tytulatura w brzmieniu: *rex Poloniae nec non Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyavie, magnus dux Lithuanie, Russie Prussieque necnon Culmensis, Elbingensis, Konigsbergensis et Pomeranie terrarum heres et dominus*³⁹; *konig zcu Polan, grosfurste in Littawen, der Lande Crokaw, Czawdmer, Czi-res, Lunczicz, Coye, Rewssen und Prewssen, Culmen, Konigsberg, Samen, Elbing und Pomerellen herre und erbling*⁴⁰. Tytulatura królewiecka wystąpiła również na dokumencie Kazimierza Jagiellończyka z 20 IV 1462 r., w którym inkorporował do Korony ziemię belską: *rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, magnus dux Lithvaniae, Russiae, Prussiaeque necnon Culmensis, Elbingensis, Konigsbergensis et Pomeraniae haeres et dominus*⁴¹ oraz w dyplomie króla z 12 I 1463 r. dla cechu kuśnierzy w Radomiu: *rex Polonie necnon Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyauie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque necnon Culmensis, Elbingensis, Konigsbergensis et Pomeranie terrarum heres et dominus*⁴². Jak wspomniano, tytuł królewiecki występował do 1464 r. Potwierdza to m.in. przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla miasta Wieliczki z 17 V 1464 r., na którym spotykamy formułę w brzmieniu: *rex Polonie necnon Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyauie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque necnon Culmensis, Elbingensis, Konigsbergensis et Pomeranie terrarum heres et dominus*⁴³. W kancelarii Kazimierza Jagielloń-

³⁴ *Przywileje miasta Poznania XIII–XVIII wieku*, wyd. W. Maisel, Poznań 1994, nr 69.

³⁵ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Kancelaria królewska*, s. 60.

³⁶ *Katalog dokumentów i listów*, nr 16.

³⁷ *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 262.

³⁸ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna*, s. 348–350.

³⁹ *Katalog dokumentów i listów*, nr 76.

⁴⁰ Tamże, nr 20.

⁴¹ VL, t. 1, s. 91.

⁴² AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 3572.

⁴³ *Codex Diplomaticus Vieliciensis. Kodeks dyplomatyczny wielicki*, wyd. A. Rudyński, Lwów 1872, s. 31.

czyka tytuł królewiecki występował najczęściej po chełmińskim, a przed elbląskim⁴⁴. Na mocy postanowień traktatu toruńskiego zawartego w październiku 1466 r., Królewiec pozostał we władaniu zakonu krzyżackiego. Zniknęła także roszczeniowa tytulatura królewiecka. Świadczy o tym dokument główny strony polskiej II pokoju toruńskiego z 19 X 1466 r., gdzie użyto następującej intytulacji Kazimierza Jagiellończyka: *proinde nos Kazimirus Dei gracia rex Polonie, magnus dux Lithuanie ac Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyauie, Russie, Prussieque, Chelmensis, Elbingensis et Pomeranie terrarum dominus et heres*⁴⁵.

Po inkorporacji ziem zakonu krzyżackiego do Korony sporadycznie na dokumentach wieczystych występuje (są to pojedyncze przypadki) tytulatura sambijska (*Samen*) i michałowska (*Michaleviensis*). Tytuł sambijski (*Samen*) wystąpił w przywileju Kazimierza Jagiellończyka z 16 VI 1454 r. dla miasta Gdańska, w brzmieniu *konig zcu Polan, grosfurste in Littawen, der lande Crockaw, Czawdmer, Czires, Lunczicz, Coye, Rewssen und Prewssen, Culmen, Konigsberg, Samen, Elbing und Pomerellen herre und erbling*⁴⁶. Natomiast w dokumencie Kazimierza Jagiellończyka z 1469 r., w którym król potwierdzał sprzedaż praw do wójtostwa rohatyńskiego na rzecz Stanisława z Chodcza, wojewody lwowskiego, wystąpiła tytulatura michałowska w brzmieniu: *rex Poloniae necnon terrarum Cracouie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiauie, Dobrinie, Pomeranie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque necnon Culmensis, Michaleviensis et Elbingensis terrarum dominus et heres*⁴⁷. To bardzo rzadki przypadek użycia w kancelarii królewskiej tytułu michałowskiego⁴⁸. Nazwa pochodzi od Michałowa, w średniowieczu grodu, który po zniszczeniu pożarem został wchłonięty przez Brodnicę. Ziemia michałowska od 2. połowy XIII w. wraz z ziemią chełmińską, znajdowała się pod kontrolą krzyżacką. Po powrocie tego obszaru do Królestwa Polskiego na mocy II pokoju toruńskiego w 1466 r. ziemia michałowska weszła w skład województwa chełmińskiego, jako powiat michałowski, w którym istniały dwa starostwa, bratiańskie i brodnickie.

W przywileju Kazimierza Jagiellończyka z 2 VIII 1476 r., w którym przenośli wieś Szlagnowo na Żuławach Małych z prawa pruskiego na chełmińskie wystąpiła nieznana skądinąd tytulatura pomezkańska (*Pomesanie*), w brzmieniu: *Kazimirus Dei gracia rex Polonie nec non terrarum Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiavie magnus dux Lituanie, Russie, Prussieque ac Culmensis, Elbingensis et Pomesanie dominus et heres*⁴⁹. Na zachowanych dokumentach Kazimierza Jagiellończyka z lat 1454–1492 nigdy nie spotykamy tytułu nawiązującego do Pomezanii. Jest to prawdopodobnie błąd pisarza, który zamiast *Pomeranie* napisał *Pomesanie*. Zauważmy że analizowany dokument zachował się wyłącznie w kopii, pochodzącej z końca XVIII w. Natomiast we współczesnym regeście dokumentu zamieszczonym w *Metryce Koronnej* brak tytulatury królewskiej⁵⁰.

⁴⁴ *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*, red. K. Górki, Poznań 1949, nr XI, s. 54.

⁴⁵ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 1140 = M. Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego z 1466 r.*, Toruń 1970, s. 170.

⁴⁶ *Katalog dokumentów i listów*, nr 20.

⁴⁷ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 4746.

⁴⁸ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska*, s. 60–61.

⁴⁹ *Katalog dokumentów i listów*, nr 218.

⁵⁰ AGAD, *Metryka Koronna*, sygn. 12, k. 247v.

*

Ukształtowana w kancelarii Kazimierza Jagiellończyka rozwinięta tytulatura królewska przybiera po 1454 r. formę, która odzwierciedla zmiany terytorialne, jakie nastąpiły po inkorporacji ziem zakonu krzyżackiego. Formuła była również wyrazem propagandy i legitymizacji władzy Kazimierza Jagiellończyka w Prusach. Działania podjęte w kancelarii królewskiej (zmiana formularza intytulacji) miały wykazać legalność władzy króla polskiego i Korony w Prusach krzyżackich i przekonać do tego nie tylko dawnych poddanych Zakonu, ale również europejskie dwory i papieństwo. Od tego czasu na prawie wszystkich przywilejach oraz dokumentach doczesnych spotykamy tytulaturę pruską. Po inkorporacji Prus w kancelarii królewskiej zaczęto również używać na dokumentach o pełnym formularzu (zwłaszcza dotyczących ziem dawnego władztwa zakonu krzyżackiego) tytulatury: chełmińskiej, elbląskiej, królewieckiej (do 1464) oraz sporadycznie michałowskiej i sambijskiej. Te ostatnie tytuły znikają po pewnym czasie z dokumentów królewskich. Natomiast tytuły: pruski, chełmiński i elbląski będą stałymi elementami rozwiniętej tytulatury synów i następców Kazimierza Jagiellończyka: Jana Olbrachta, Aleksandra Jagiellończyka i Zygmunta I.

Po sekularyzacji Zakonu w 1525 r. Albrecht von Brandenburg-Ansbach, ostatni wielki mistrz, został władcą nowego „Księstwa w Prusach”. Jako oficjalny tytuł Albrechta w tekście traktatu krakowskiego z 8 IV 1525 r. (art. 10) ustalono: „książę w Prusach” — *dux in Prussia*⁵¹. W dokumencie wyraźnie zaznaczono, że chodzi o panowanie tylko nad pewną częścią Prus, nie zaś nad wszystkimi posiadłościami Zakonu z okresu przed 1466 r. Natomiast tytuł władcy całego Prus — „*dominus et haeres omnium Ducatus Prussiae*”, miał przysługiwać tylko królowi polskiemu⁵². Znajduje to potwierdzenie w dokumencie lennym z 10 IV 1525 r.⁵³ oraz w tekście przysięgi homagialnej złożonej przez Albrechta Hohenzollerna tego dnia na rynku krakowskim: „Ja Albrecht, margrabia brandenburski, książę w Prusach [...] przysięgam Najjaśniejszemu Władcy i Panu, panu Zygmuntowi, królowi Polski, wielkiemu księciu Litwy, Rusi i wszystkich ziem pruskich panu i dziedzicowi [...]”⁵⁴. Także w okresie panowania ostatniego Jagiellona tytuł pruski jest stałą częścią skróconej oraz rozwiniętej tytulatury królewskiej. W dokumentach o skróconym formularzu Zygmunta Augusta tytuł pruski występuje po ruskim, a przed mazowieckim, w formie: *rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviaequae etc. dominus et haeres*⁵⁵; *rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russie, Prussiae, Masovia, Samogitie*

⁵¹ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 185 = *Corpus Iuris Polonici*, t. 4/1, wyd. O. Balzer, Kraków 1910, s. 144–159. Pod tekstem dokumentu widnieje podpis Albrechta Hohenzollerna: „Albrecht marggraff zu Brandenburgk und hertzog zu Preussen etc.”.

⁵² M. Bogucka, K. Zernack, *Sekularyzacja zakonu krzyżackiego w Prusach. Hołd Pruski 1525 roku*, Warszawa 1998, s. 9.

⁵³ Tamże, s. 64–75. W dokumencie Albrecht jest nazwany: „*illustris dominus Albertus marchio [Brandenburgensis] et dux in Prussia*” (Jaśnieoświecony pan Albrecht margrabia [brandenburski] i książę w Prusach).

⁵⁴ J. Wijaczka, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach (1490–1568). Ostatni mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę „w Prusiech”*, Olsztyn 2010, s. 96.

⁵⁵ *Przywileje królewskiego miasta stołecznego Starej Warszawy*, nr 60.

*etc. dominus et haeres*⁵⁶; *rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russie, Prussiae, Masoviae, (Samogitiae) etc. dominus et heres*⁵⁷; *rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russie, Prussiae, Masoviae, Samogitiae ac Livoniae etc dominus et haeres*⁵⁸. W dokumentach królewskich, zaopatrzonych w formularz rozwinięty, spotykamy również tytulaturę chełmińską i elbląską: *rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Culmensis, Elbingensis, Pomeraniae (Pomeraniaeque) etc. dominus et haeres*⁵⁹. Tytulatura pruska, chełmińska i elbląska występowała do końca panowania króla Zygmunta Augusta, także po unii lubelskiej, to jest po inkorporacji ziem wchodzących dotychczas w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ostatni z Jagiellonów używał wówczas na przywilejach rozwiniętej intytulacji w brzmieniu: *Sigismundus Augustus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, nec non terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Kijoviae, Russiae, Woliniae, Prussiae, Masoviae, Podlachiae, Culmensis, Elbingensis, Pomeraniae, Samogitiae, Livoniae etc. dominus et heres*.

Do końca I Rzeczypospolitej wszyscy polscy królowie na dokumentach doczesnych i przywilejach używali tytułu pruskiego. Natomiast tytulatura chełmińska i elbląska występuje (po 1572 r.) nieregularnie i znika z czasem z polskiej kancelarii królewskiej.

Janusz Grabowski, The titlature of Prussia, Chełmno, Elbląg, Königsberg, Sambia and Michałów in documents and letters Casimir's IV Jagiellon. Contribution to calling by title, name of the Jagiellons

Summary

The article is an excerpt from a larger work devoted to calling by title of the Jagiellonian dynasty in Poland in the years 1386–1572. In the previous article the author took up the Mazovian and Ruthenian titulary of the Jagiellonian dynasty, the present one is devoted to the Prussian and connected with this one of Chełmno (Culm, Kulm), Elbląg (Elbing), Königsberg, Sambia and Michałów. The Prussian (Prussiae) titlature in Casimir's Royal Chancellery appeared for the first time in a record from March 6th, 1454 in which he incorporated all of Teutonic Order lands to the Polish Crown. Full title of Casimir IV Jagiellon in the act of incorporation was as follows: *nos Kazimirus Dei gracia rex Poloniae necnon Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuyavie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque, Culmensis, Konigsbergensis, Elbingensis*

⁵⁶ Tamże, nr 57.

⁵⁷ *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, wyd. S. M. Szacherska, t. 2, 1495–1586, Warszawa 1987, nr 522, 578, 601, 657, 664.

⁵⁸ Tamże, nr 77.

⁵⁹ AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 1614, 3903; *Przywileje królewskiego miasta stołecznego Starej Warszawy*, nr 64, 68, 70, 72; *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 2, nr 678. Wyjątkowa jest tytulatura Zygmunta Augusta w dyplomie dla konwentu miechowskiego z 6 I 1562 r. (AGAD, Zb. dok. perg., sygn. 2767), gdzie wystąpiły tytuły: chełmiński i elbląski, przed pomorskim, ruskim i pruskim: *rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Syradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Culmensis, Elbingensis, Pomeraniae, Russiae, Prussie, Masoviae etc. Domunus et heres*. Dokument zachował się w oryginale i został opatrzone podpisem królewskim.

et Pomeranie terrarum dominus et heres. The acts that were drawn up in German contained the following Prussian titlature: konig zcu Polan, groszfurste zcu Littawen, obirster erbeling in Reuszen und Preuszen Hertzog, and the privileges: konig zcu Polan, Crocawser, Czewdmischer, Czerischer, Lankszniczzer und Koyszer, grosforste in Littauwen, in Rewszen un in Prewszen, Colmischer, Elbinscher, Konigsberischer und in der lande Pomerellen herre und erbeling etc. Titlature of Chełmno and Elblag regions is to be found in the royal papers (since 1454.): rex Poloniae Nenon terrarum Cracouiae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cujauiae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Culmensis, Elbingensis et Pomeraniae dominus et haeres etc. As for the titulary from Königsberg (Konigsbergensis), we find it only in the years 1454–1464. Under the provisions of the Second Peace of Thorn (1466) Königsberg remained in the Teutonic Order. The restitutionary titlature from Königsberg disappeared. Following the incorporation of the lands of the Teutonic Order to Poland only in individual cases the titlature from Sambia (Samen) and Michałów (Michaleviensis) regions was present. Until the end of the Polish-Lithuanian Commonwealth, all Polish kings in their acts and privileges used the Prussian title. At the same time. The titlature of Chełmno and Elblag became irregular after 1572 too and finally disappeared in the Polish Royal Chancellery.

Słowa kluczowe: Kazimierz Jagiellończyk, zakon krzyżacki, Prusy, Chełmno, Elbląg

Keywords: Casimir IV Jagiellon, the Teutonic Order, Prussia, Culm, Kulm, Elbing